

Természet, táj, kultúra és fejlődés összefüggései az Egyesült Államok újkori történelmében

Beszélgetés Patrick McGreevy kulturális geográfussal

Patrick V. McGreevy 1984-ben szerzett PhD fokozatot geográfus szakon az egyesült államokbeli Minneapolisban, a University of Minnesotán. Jelenleg a pennsylvániai Clarion College Antropológia, Geográfia és Földtudományok Tanszékén oktat. Eddigi kutatásai döntően a Niagara-vízesés 19. századi kulturális recepciójához és reprezentációjához kapcsolódnak. Ezek eredményeit *Imagining Niagara: The Meaning and Making of Niagara Falls* (1994) című könyvében tette közzé. Az 1999–2000. tanévben Országgh László Fulbright Professzorként oktatott a Debreceni Tudományegyetem Észak-Amerikai Tanszékén.

***

Először arra kérem, beszéljen szakmai fejlődése fontosabb állomásairól!

Szerencsésnek mondhatom magam, amiért minnesotai egyetemi éveim alatt néhány kiváló oktatóval hozott össze a sors, úgymint Fred Lukerman geográfussal, David Noble történésszel és különösen Yi-Fu Tuan geográfussal, aki a PhD disszertációm témavezetője volt. Úgy gondolom, mindannyiuknak szenvedélye volt az, hogy releváns jelenségeket vizsgáljanak, és egyáltalán nem zavarta őket, ha diszciplínák közötti határokon kellett átlépniük annak érdekében, hogy érdekes kérdéseket tegyenek fel. Úgyszintén nagy hatással voltak rám diáktársaim is, akiknek legtöbbje – velem együtt – a hatvanas évek ellenzéki köreiből érkezett. Az egyetemen egy főként hallgatókból és néhány fiatalabb oktatóból álló olvasókör keretében négy éven keresztül hetente találkoztunk, hogy olvassunk és megbeszéljük olvasmányainkat egymással. Úgy vélem, hogy a vitáink intenzitása nagyrészt olyan kérdésekből fakadt, amelyek a turbulens hatvanas években vetődtek fel. Azóta mindenütt, ahol megfordultam, megpróbáltam olvasóköröket alakítani: Bostonban, Pennsylvániában és még itt, Debrecenben is. Úgy gondolom, ez alkalmas módja annak, hogy az ember újat tanuljon, és folyamatos kapcsolatba kerüljön különböző gondolatokkal és személyekkel.

Nehéz volna a szakmai fejlődésem állomásairól beszélni, mivel úgy érzem, hogy az folyamatosan alakul. Ezt az is jelzi, hogy az érdeklődési köröm folyamatosan bővül: az utóbbi években a művészet és az irodalom kezdett el érdekelni, de más területek is, mint például a műszaki tudományok vagy a technika. A szemléletem egyre inkább interdiszciplinárizálódik. A kutatási módszerem lényege, hogy rendszerint valami konkrét jelenségből indulok ki – például a Niagara-vízesés, az USA-Kanada határ vagy a Karácsony megünneplése –, amit a kutatásom középpontjába állítok, majd megpróbálom sorra venni a hozzátársított jelentéseket és tágabb kontextusba helyezni azokat.

Ön az úgynevezett kulturális geográfia tudományterületének művelője. Miként határozná meg ennek módszerét, az általa alkalmazott megközelítési módot? Elméletileg és módszertanilag honnan eredeztethető és hogy kapcsolható a történettudományhoz vagy például a kulturális antropológiához? Milyen jellegű problémákkal foglalkozik?

Nos, az egyik legrégebbi hagyomány a földrajztudományban a környezeti determinizmus; az a nézet, miszerint a természeti környezet meghatározza az egyes társadalmak közötti különbségeket és egyben magyarázatot is ad rájuk. Ez a vélekedés persze legalább az ókori görögökig vezethető vissza. Arisztotelész például az ázsiaiakat tunya, puhány, ám rendkívül művelt és intelligens embereknek tartotta. A görögöktől északra élő európaiakról ugyanakkor azt mondta, hogy rendkívül bátrak és energikusak, viszont ostobák. A görögök persze éppen középpont helyezkedtek el, és szerinte tökéletes elegyét mutatták az összes pozitív tulajdonságnak. Mindez jó példa arra, hogy milyen logika működik a környezeti determinizmusban, és tulajdonképpen általában az emberi társadalmak úgynevezett tudományos vizsgálatában is: kiindulási pontként egy, az emberi társadalmon kívüli ok szolgál a társadalmi jelenségek magyarázatára, és emiatt azok gyakran áldozatul esnek magának a kultúrának, mely meghatározta azt a kiindulási pontot. Tehát Arisztotelész saját kultúrája felsőbbrendűségi tudatának a csapdájába esik, jóllehet egy objektív tudományos elméletet próbál alkalmazni, mely a környezeti determinizmuson alapul. Úgy vélem, a kulturális geográfiát – a geográfia más ágaival szemben – az emberi szabadság iránti érdeklődés jellemzi. Arról a szabadságról van itt szó, hogy az emberek a szükségleteiknek és elképzeléseiknek megfelelő világot teremtenek maguknak, szemben valamivel, amit kívülről erőszakolnak rájuk. Természetesen az emberi szabadság korlátozott, ám bizonyos fokig az emberek valóban megteremtik a saját világaikat, és a kulturális geográfusok célja az, hogy megértsék a jelentéseket, melyeket az emberek ezeknek a világoknak tulajdonítanak. A kulturális geográfusok egyben hangsúlyozzák, hogy a környezeti és a gazdasági struktúrák korlátozzák a szabadságot, és sokan közülük az individuum és a struktúra közötti kapcsolatot vizsgálják. A geográfiában természetesen szintén létezik egy erős strukturalista hagyomány: vannak például marxisták és más, hasonló irányzatokat követő kutatók, akik a gazdasági struktúrákra összpontosítanak, mivel úgy látják, hogy azok kulcsként szolgálnak az emberi társadalmak magyarázatához. Másfelől a kulturális geográfiát tényleg nagyon szoros szálak fűzik az antropológiához és a történelemhez. Ez a két legerősebb kapcsolat. A geográfiát úgy is fel lehet fogni, mint egy ősi holisztikus megközelítési módot. A geográfia művelői, mint például Hérodotosz vagy Sztrabón és más klasszikusok, akik megpróbálták megérteni a saját társadalmuk határain kívül fekvő világot, nem különítették el egymástól a természettudományosat, a földrajzit és a történetit. A céljuk az volt, hogy megértsék az olyan helyeket, mint például Egyiptom. Később a geográfia fokozatosan egyre specializáltabb ágakra oszlott, ugyanakkor megmaradt az alapvető kérdés: hogyan értünk meg egy adott helyet, hogyan értünk meg egy, a mienktől különböző társadalmat – ez mindig is a geográfia központi kérdése volt. Ebben az értelemben pedig a történelem alapvető fontosságú a geográfiában. Valószínűleg a 20. század legnagyobb hatású kulturális geográfusa volt egy Carl Sauer nevű kutató, aki Berkeleyben, a kaliforniai egyetemen oktatott. Nagyon közeli munkatársa volt Alfred Kroeber, jelentős amerikai antropológus. Sauer mindig is hangsúlyozta, hogy a geográfiának történetinek kell lennie. Nem elég csak a teret vizsgálni, az idő és a tér együttes szemléletére van szükség. Úgy érezte, hiba volt elválasztani a geográfiát a történelemtől, mivel nyilvánvalóan mindkettőre szükség van ahhoz, hogy megértsünk egy adott helyet. Az utóbbi időben a kulturális geográfiában megjelentek mindazok az elméleti hagyományok és újítások, melyek a többi humántudományban is gyökeret vertek: egzisztencializmus, fenomenológia, kritikaelmélet, kulturális tanulmányok, feminizmus, dekonstrukció, posztmodernizmus. Mindezek hatása továbbra is érvényesül. Így hát a kulturális geográfia nagyban hasonlít a történelemhez vagy az antropológiához vagy éppen az irodalomtudományhoz: ezek az irányzatok hatással vannak rá. Ami viszont talán megkülönbözteti a kulturális geográfusokat, az az a vonás, hogy az emberek által teremtett világokkal vagy helyekkel kapcsolatban tesznek fel kérdéseket, illetve a velük kapcsolatos problémák és jelentések foglalkoztatják őket, melyeket az

emberek azokkal a helyekkel társítanak. A kulturális geográfusok célja, hogy megértsék, az emberek miért hozzák létre az általuk teremtett helyeket.

Melyek voltak a kulturális geográfia legfontosabb eredményei az Egyesült Államokban az elmúlt évtizedben?

A nyolcvanas és különösen a kilencvenes években a kulturális geográfia reneszánszát éltük. Az Amerikai Geográfusok Kulturális Geográfia Szakcsoportja, melynek a legutóbbi időkhöz az elnöke voltam, látványos mértékben bővült. Ez azzal magyarázható, hogy megnőtt az interdiszciplináris érdeklődés a kultúra komplexitása iránt. Ha a világ komplex, miért redukálnánk le egy történetre? Az az izgalmas, hogy sokféle érdekes történet létezik. Az embernek mintegy bele kell vetnie magát a kultúra komplexitásába annak érdekében, hogy megértse azt. Annak felismeréséről is szó van, hogy nem lehet elválasztani a kultúrát a gazdaságtól és a környezettől, ám azt nem lehet teljes egészében kizárólag a gazdasággal és a környezettel magyarázni. Ezeket együtt kell vizsgálni. Néhányan azt állítják, hogy a társadalomtudományokban kulturális fordulat következett be, hogy a társadalomtudományok elmozdultak a pozitívizmus felől, illetve a világot leegyszerűsíteni próbáló eszmék felől és a komplexitásra való törekvést tették a magukévá: nem annyira megmagyarázni kell a jelenségeket, mint inkább megpróbálni leírni vagy értelmezni azokat. Beszélhetünk még arról is, hogy megnőtt a szélesebb közönség érdeklődése a helyek, régiók és tájak iránt. William Cronon *Nature's Metropolis* című könyve például, mely Chicago fejlődését kíséri nyomon a természettel való kölcsönhatás nézőpontjából, óriási népszerűsége tett szert. A szerző tulajdonképpen a hagyományos kulturális geográfia módszerét alkalmazza, jóllehet történész. Egy másik példa Simon Shama *Landscape and Memory* című könyve. Ezek a kutatók ugyan nem geográfusok, de olyasvalamit művelnek, ami nagyon közel áll a kulturális geográfiához. Ha az ember az elmúlt évtizedben a kulturális geográfia témakörében született jelentősebb műveknek akar utánanézni, a legcélszerűbb, ha belelapoz néhány szerkesztett kötetbe. Ezek közé tartoznak James Duncan és David Ley *Place, Culture and Representation* vagy Trevor Barnes és James Duncan *Writing Worlds* című könyve. A Ken Foote és mások által írt *Re-Reading Cultural Geography* című munkát említeném még, valamint D. Cosgrove és S. Daniels munkáját, melynek címe *The Iconography of Landscape*. Ajánlhatom még a P. Adams és mások által szerkesztett *Textures of Place* című, megjelenés előtt álló munkát, mely Yi-Fu Tuan nyugalomba vonulása alkalmából készült. Tuan a második világháború utáni legnagyobb hatású amerikai kulturális geográfus. Ezek a könyvek a legújabb kutatási eredményeket mutatják be. Ezek mellett még számos önálló kötetről beszélhetünk. Tuan például egymaga körülbelül tizenöt kötetet írt. Ezeket a könyveket és cikkeket az jellemzi, amit néhányan posztmodern vagy posztstrukturalista kultúraszemléletnek neveznek, vagyis hogy a kultúra nem zárt, hanem dinamikus képződmény, egymással elmentéses folyamatok színtere. Ráadásul ezek a munkák egyre inkább interdiszciplináris jellegűek. Minden irányban átjárják a tudományterületek közötti határokat.

Milyen tudományágakról van szó?

Nyilvánvalóan a történettudományról, antropológiáról, irodalomtudományról, társadalomelméletről. Néhányuk gyakorta tesz kirándulást különlegesebb területekre, mint amilyen például a tértervezés vagy a környezetvédelmi jog. Posztmodern geográfusok egy egész csoportja vizsgálja a jog alkalmazását a földre. Ez persze nem véletlen, lévén, hogy a geográfusok a világ minden részét tanulmányozzák. Vannak például olyanok, akik a kínai, egyiptomi vagy mexikói kultúrát kutatják. A geográfusok egyik problémája az, hogy amikor elmennek az országos konferenciájukra, olyan sok különböző téma képviselteti magát, hogy néhányuknak nehézséget jelent, hogy szót értsenek másokkal. Jelen van a teljes spektrum: ott vannak például a természetföldrajzzal foglalkozó kollégák is,

akik a természetföldrajzi folyamatokat tanulmányozzák. A tanszéket, melynek Pennsylvaniában a vezetője vagyok, Antropológia, Geográfia és Földtudományok tanszéknek hívják. Olyan geológusok is dolgoznak ott, akik vulkánokkal vagy őslénytannal foglalkoznak, és olyan kollégáik is vannak, mint jómagam. Ez egyáltalán nincs ellenemre. Nekünk, kulturális geográfusoknak, mindig beszélnünk kell a természettudós és bölcsész kollégáknak arról, hogy mivel foglalkozunk – és ez érdekes feladat. Kihívást jelent, ha az embernek olyanoknak kell magyaráznia, akik egészen más módszerrel dolgoznak. Michael Steiner, kulturális geográfus, aki a múlt évben Debrecenben oktatott, egy irodalmárral közösen írt egy könyvet *Mapping American Culture* címmel, amely az amerikai kultúrát geográfiai szempontból vizsgálja és irodalommal, tájjal, helyekkel foglalkozik. Ez a kötet jó példája az interdiszciplináris együttműködésnek.

A Niagara-vízesésről írott könyvében úgy vizsgálja ezt a természeti képződményt, mint szimbólumot. Mit jelképezett a vízesés a 19. századi amerikaiak számára? Mikor és hogyan alakult ki a Niagara-kultusz?

Az amerikaiak hajlamosak megfeledkezni arról, hogy a Niagara-vízesés eszméje, a róla alkotott kép valójában nyugat-európai képződmény. Az észak-amerikai vadonban dübörgő látványos vízesés nagyszerű képe nagy vonzerővel bírt az európaiak számára a 17. század elején, amikor először vettek tudomást a vízesésről. Ekkoriban megnőtt az érdeklődés az Európán kívüli tájak iránt; sokan valójában úgy gondoltak magára az Újvilágra, mint egy olyan helyre, ahol az ember esetleg elkerülheti az Óvilág egynemely korlátját. A Niagara-vízesés kulturális reprezentációját ebben a kontextusban alkották meg. A távolból az emberek úgy képzelhették el a Niagarát, mint a leghatalmasabb, legdicsőségesebb, legcsodálatosabb természeti képződményt, és mivel el volt szigetelve, már százötven évvel azelőtt elképzelték és ismerték, mielőtt megközelíthetővé vált. A vízesésnek ez a képe továbbélt a 19. században, mivel azok, akik életük nagy utazását tervezték a Niagarához – szinte úgy, mint egy zarándoklatot – gyakran úgy képelték, hogy egy olyan látványos helyet készülnék felkeresni, amely a mindennapi világon kívül helyezkedik el. Ehhez járultak még hozzá a fenségesről (*sublime*) szóló esztétikai elképzelések, melyek szerint a természetben rejülő rettenetes és megsemmisítő erő mindazonáltal felemelheti az embert. Hozzáadódtak még ehhez a 19. századi romantikusok eszméi, és persze az Egyesült Államokkal összefüggésben beszélhetünk a természet sajátos nacionalizálásáról, mely egy nemzeti – vagy legalábbis az északi középosztályhoz kötődő – ideológia részévé vált. Ez egy másik olyan réteg, ami hozzájárult a Niagara-vízesés vonzerejéhez. Az Egyesült Államok nem rendelkezett régóta lakott vidékkel, sőt még etnikai egységekkel sem, amire az identitása ráépülhetett volna, ám a korai írók közül sokan – különösen a Hudson-folyóval összefüggésben emlegetett írók, mint például James Fenimore Cooper – hangsúlyozták, hogy az Egyesült Államok csodálatos természeti környezettel bír, és így az olyan helyek, mint a Niagara-vízesés az ország és potenciális dicsőségének a jelképeivé váltak. Megemlíthetjük még a Hudson-folyóról elnevezett festőiskolát, melynek tagjai, mint például Thomas Cole vagy Frederick Church megfestették a Niagara-vízesést, és festményeik valójában kulturális szimbólumoknak tekinthetők. Church Niagara című festménye 1857-ből valószínűleg a 19. század leghíresebb amerikai festményének számít, ha azt nézzük, hogy az Egyesült Államokban hány ember látta – annak idején óriási kulturális hatása volt. David Huntington művészettörténész magyarázata szerint Church Niagarája a korabeli amerikaiak szemében olyan volt, mint egy özönvíz, egy áradat, amely elmosza az Óvilág összes emlékét, az amerikaiak pedig Noé-ként kiszállva a bárkából egy lakatlan és szép tájra érkeznek, és mindent teljesen előlről kezdve egyfajta tökéletes világot hoznak létre. Néhány ember számára a Niagara-vízesés legalábbis efféle konnotációkat hordozott a 19. században.

Könyvének egyik fejezete a vízeséssel összefüggő turizmusról szól. Hogyan jellemezhető az iparszerű turizmus kezdete és fejlődése az Egyesült Államokban?

Mindenekelőtt látni kell, hogy a Niagara-vízeséshez irányuló turizmus nem kezdődhetett el mindaddig, amíg az Erie-csatornát meg nem építették 1825-re. Ugyanis ezzel vált egy csapásra jól megközelíthetővé a vízesés. Egyszeriben emberek ezrei kezdtek el idelátogatni. Mindez egybeesett az amerikai középosztály felemelkedésével. Természetesen európaiak is jöttek a Niagarához, és akadtak közöttük középosztálybeliek, ám sokuk még mindig arisztokrata volt. Amikor középosztálybeli turisták látogattak el a Niagarához, az egyik dolog, melyet az számukra nyújtani tudott, a hétköznapi életükből való menekülés lehetősége. A természetbe való menekülés gondolata megőrizte fontosságát Amerikában. Ahogy a turisták fokozatosan áttértek a csatornának történő utazásról a vasútra, végül az autóra, a turizmus egyre inkább tömegjellegűvé vált. Manapság évente tízmilliónyian keresik fel a Niagara-vízesést, ami így többé már nem az elit utazók exkluzív célpontja. A polgárháború előtt a középosztály azon tagjai, akik ellátogattak a Niagarához, gyakran vallásos céllal érkeztek, mintha egy szent helyhez zárandokoltak volna. Az egyik jelenség, amely zavarba ejtette ezeket a turistákat – amint arra rámutatok a könyvemben – az volt, hogy amikor a vízeséshez értek, ott egyfajta cirkuszi atmoszféra fogadta őket: mutatványosok, vásárok, bizarr múzeumok, piacok. Mindezek a Niagaránál látható profán dolgok valahogy nem illeszkedtek az elképzelésükbe. Ám a zárandoklatokat tanulmányozó kutatók felfigyeltek arra, hogy egyetemes jelenségről van szó. Vegyük például az olyan középkori zárandokhelyeket, mint amilyen például a spanyolországi San Juan de Compostella, ahol köröskörül a zárandokút végpontját jelentő templom környékén piaci sokadalom, vásár, egzotikus mutatványosok láthatók. Victor Turner antropológus, aki hosszú ideig vizsgálta ezeket a jelenségeket, azt mondja, hogy abban, ahogy az emberek strukturálták és valójában még ma is strukturálják a világot, mindig fellelhető a hétköznapi világ és a szent közötti ellentét, és bizonyos értelemben mind a szent, mind pedig a profán együvé tartozik, egy külön kategóriába, a hétköznapi világon kívülre. Tehát valahányszor a szentről van szó, közvetlenül körülötte megtalálható a profán, mivel egyikük sem tartozik a mindennapok világához. Ez az, ami segít nekem megérteni, hogy mit láthatunk a Niagara-vízesésben mint tájban: a karneválszerű környezet ellenére a vízesésnél található egy kolostor, valamint különféle vallásos kegyhelyek. Még 1861-ben a pápa a Niagara-vízesést zárandoklati kegyhellyé nyilvánította: minden bűn megbocsátást nyer, ha az ember felkeresi a vízesést.

Azok az összefüggések is foglalkoztatnak továbbá, amelyeket az emberek létesítenek a képzetek és jelentések, valamint a Niagara-vízesés, a valóságos hely, a táj között. Azt igyekszem például megérteni, hogy a Niagara környéke miért vált olyannyira iparosodottá, továbbá azt is, hogy miért keresik fel nászutasok és öngyilkosjelöltek. Az egész amerikai kontinensen a vízesésnél követik el a legtöbb öngyilkosságot. Legalább kétszáz éve van ez így, de sohasem verték nagy dobra; senki nem beszél róla. Az az érdekes, hogy amikor az ember a Niagarával kapcsolatos költészetet, irodalmat, útleírásokat és regényeket olvassa, világossá válik, hogy miért van ez így. Azért, mert a Niagara-vízesés a halálra emlékezteti az embereket. Számptalan olyan költeményt ismerünk, amely az életet folyóként írja le: amikor eljutunk a folyó végéhez (a szakadékhöz), senki sem tudja, mi következik. Írtam egy fejezetet a halálról is a könyvemben; a vízesés környéke tele van horror múzeummal: a Frankenstein múzeum, Drakula háza, vagy az egyiptomi múmiák gyűjteménye. A halállal kapcsolatos képzetek betöltik az egész tájat. Telefonkészülékek találhatók annál a pontnál, ahol a víztömeg lezúdul. Az öngyilkosjelöltek telefonért nyúlhatnak és beszélhetnek a lelkeségély-szolgálat alkalmazottjával, aki megpróbálja lebeszélni őket az ugrásról. Ennek ellenére már emberek százai követtek el öngyilkosságot a vízesésnél.

Milyen átalakuláson ment keresztül a természetfelfogás a 19. és 20. századi Egyesült Államokban, és milyen módon jelenik meg benne a nemzeti táj eszménye?

Amikor a romantikus és nemzeti természetfelfogás kialakulóban volt az 1830-as és 1860-as évek közötti időszakban, a természet a nyitottságot jelképezte. Az amerikaiak számára a lehetőségeket jelentette és szorosan összekapcsolódott a határvidék (*frontier*) gondolatával, amit szintén a természet részének tekintettek. Ugyanakkor azonban maga a természet – és nem csupán a nyitottsága, hanem a szépsége és ereje is – gyakran a nemzet sorsának jelképeként jelent meg. Ez a gondolat pedig különböző formákat öltött. Az egyik példa erre a New York-i Central Park. New Yorkkal kapcsolatban Frederick Law Olmsteadnek és Calvert Vauxnak – akik rövidebbel a polgárháború kitörése előtt tervezték a parkot – az volt az elképzelése, hogy ha a természetet behozzák a városba, az fel fogja emelni az ott élő elszegényedett bevándorlók egyre növekvő tömegét. Azt hitték, hogy ezek az emberek ily módon erkölcsileg felemelkednek, és középosztálybeli szokásokat fognak felvenni. Persze a dolog ironiája az, hogy néhány évtizeden belül maga Olmstead kezdett el kertvárosokat tervezni, melyek valójában a középosztály számára épültek. Ide el tudtak menekülni a középosztály tagjai a bevándorlók elől, és beköltözhetek a saját kis természetes világukba, ahol fák és kertek várták őket, ahol elfelejthették ezeket a problémákat. A természet továbbra is fontos maradt, és nem csupán az elit, hanem – a polgárháború után – a nagyobb néptömegek számára is. Ezt mutatja azoknak a turistáknak a hatalmas száma, akik a Niagara-vízeséshez vonattal érkeztek, de úgyszintén a Yosemite és Yellowstone nemzeti parkok létrehozása is. Mindezek 19. századi jelenségek voltak. A különbség az, hogy a természet többé már nem egyszerűen olyasvalami, ami csak az eliteket érdekli.

A 19. századi amerikaiak által létrehozott és csodált kulturális jelenségek és alkotások mit árulnak el a természettel, fejlődéssel és technikával kapcsolatos nézeteikről?

Azt hiszem, ahogy közeledett a 19. és 20. század fordulója, az amerikaiak elkezdtek a természetet, a határvidéket helyettesítő jelenségek után nézni. A határvidék ekkoriban megszűnőben volt, erre az időre már meghódították a természetet. Az egyik ilyen pótlék a jövő eszméje volt, ami természetesen összekapcsolódott a technika és a haladás gondolatával. A Niagara-vízesésnél számos olyan látnok jelent meg, aki úgy képzelte, ha át tudják alakítani a Niagara erejét elektromos energiává, az meg fogja változtatni a világot. Bizonyos tekintetben igazuk volt, mivel a Niagara-vízesés volt az a hely, ahol a modern villanyenergia-termelés rendszereit kigondolták. A horvát Nicola Tesla felfedezte a váltóáramot, és a Niagara-vízesés volt az a hely, ahol ezt először alkalmazták, és ahol az elektromosságot – 1896-ban – első ízben sikerült vezetékén keresztül továbbítani. Maga Tesla azt mondta, a hidroelektronikus energia kifejlesztése a Niagaránál úgy kavarja fel az emberiséget, mint ahogy az ember egy hangyabolyt bolygat fel egy ágdarabbal. Az egész világ fölbolydul és megváltozik, mihelyt ez megtörténik. A niagarai hidroelektromosság kifejlesztői tulajdonképpen ugyanúgy gondolkodtak a vízesésről, mint ahogy korábban a romantikusok: mint határtalan, végtelen erőről. Bizonyos értelemben mindig is ez volt a fejlődés gondolatának az egyik következménye; ugyanis ha végtelen a fejlődés, a természetnek végtelen bőséggel kell rendelkeznie, különben az emberiség kifogy az erőforrásokból. Így az egyik ironikus mozzanat ezzel kapcsolatban az, hogy azok a mérnökök és vállalkozók, akik kiaknázták a Niagarát, nagyon is romantikus elképzeléseket fogalmaztak meg: úgy vélték, végtelen mennyiségű energia áll rendelkezésükre. Számos utópisztikus terv született óriási városok építésére. King C. Gillette, a borotvapenge felfedezője, azzal a fantasztikus ötlettel állt elő, hogy épül majd a világon egy város – természetesen Niagara Falls –, ahol elegendő vízenergia található majd ahhoz, hogy el lehessen látni vele a világ összes gyárát. Az egyik érdekesség tehát az, hogy nem azért fejlesztették

a Niagarát, mert ekkorra már lebecsülték a természet erejét és szépségét, hanem valójában azért, mert olyan nagyra tartották azt.

Talán még egy idevágó gondolat lehet az, hogy a vízesés egyfajta tiszta energiát, tudományt és technikát jelképezett, ami nem szennyezi a természetet. Gondoltak erre ezek a látókok?

Természetesen szó volt erről is. Abban az időben például az emberek szénnel fűtöttek, és tisztában voltak a következményekkel. H. G. Wells, a sci-fi irodalom egyik megteremtője, például 1906-ban ellátogatott a Niagarához. Lement a turbinatermekbe és elámult azon, hogy azok mennyire csendesek és tiszták. Lámpák és billentyűk sora – a technikai szükségés képzetét keltették benne. Szinte olyan lehetett ez, mint a csillagok háborúja film: csillogó fények, alkatrészek. Wells azt mondta, hogy a turbinaterem egy kolostorra emlékezteti őt, és vallásos érzülettel tölti el. Azt is hozzátette, hogy nem bánja, ha a Niagara összes vizét elvezetik és ipari célokra használják fel, mivel az emberek ezáltal valami szépet fognak létrehozni. Egy másik ironikus dolog ezzel kapcsolatban az az utópisztikus terv – ami végül nem valósult meg –, mely szerint az egész Niagara-folyót elterelték volna egy csatornán keresztül egy hatalmas méretű utópisztikus északi városba. A csatorna elkészült, ám pénzühiány miatt a vállalkozás félbemaradt. Később viszont, a villamosenergia-termelés sikeres kifejlesztését követően, Niagara Falls városa az elektrokémiai ipar központjává vált. A gyárak ebbe, a Love Canal néven ismertté vált, használaton kívüli csatornában kezdték el elhelyezni a mérgező hulladékaikat, és itt következett be az egyik első környezetszennyezési katasztrófa az 1970-es években. Tehát a Love Canal egyfajta utópisztikus vállalkozásként indult, ám katasztrófa lett belőle. Tehát igaz, hogy a hidroelektromosság tiszta, környezetbarát energiát jelent, ám a villamos energia felhasználásával kapcsolatos ipari tevékenység során rendkívül mérgező melléktermékek keletkezhetnek, mint például a dioxin, és a Niagara-vízesés a rendkívül mérgező anyagok termelésének jelentős központjává vált. A környék ma már hihetetlen mértékben szennyezett, egyike az Egyesült Államok legszennyezettebb részeinek.

Jóllehet ebből nem sokat lehet látni, ha az ember turistaként a vízesésnél jár ...

Ez attól függ, hol lép be az ember a területre. Közvetlenül a vízesésnél megtisztították a környéket. Az ipar egy kissé visszahúzódott, különösen az amerikai oldalon, ahol a nagyobb része található.

A 19. századi elképzelések a természetről, térről, időről vagy éppen a halálról milyen mértékben vannak jelen 20. századi gondolkodásunkban?

Nem tűntek el, jelen vannak, de talán a népszerűség más-más csoportjainak a gondolkodásában mutathatók ki. Különösen az értelmiségről mondható el, hogy ezeket az eszméket nem lehet ugyanabból a perspektívából szemlélni, mint ahogy azokat a 19. században élő emberek tették. A 19. század végén például a legtöbben erősen hittek a fejlődésben. Néhányan úgy vélték, az emberi értelem, a tudomány és a technika egy elképesztően csodálatos és gyönyörű 20. századot fog teremteni, és nem pusztán anyagi, hanem erkölcsi értelemben is. Utópiához lesz hasonlatos – úgy vélték –, és sikerül legyűrni a haladás révén a szegénységet és a betegségeket. Majd jött az első világháború és megjelentek olyanok, akik attól féltek, hogy ehelyett az utópia helyett egy rettenetes világot fogunk teremteni, egy disztópiát. Számomra az az érdekes, hogy most, ahogy belépünk ebbe az új évszázadba vagy évezredbe, nagyon kevés a bizakodó hang. Kevés embernek van bármiféle jövőképe. Akármilyen téves is volt a 19. század végének a víziója, egyfajta irányt mutatott. Mi viszont – úgy gondolom – nem rendelkezünk ilyen vízióval. Valaki felhívta a figyelmemet arra, hogy jelenleg körülbelül százötven olyan könyv van forgalomban, melynek címében szerepel a „vége” szó: „A történelem vége”, „A művészet vége”, „A tudomány vége”, „Az ideológia vége” stb. Tehát tudjuk, hogy valaminek a vé-

géhez érkeztünk, de fogalmunk sincs arról, hogy mi következik ezután. Vannak ugyan olyanok, mint Bill Gates, akik a jövőről beszélnek, de ha legújabb könyvét vesszük kezünkbe, melynek címe *The Road Ahead* (Az út előttünk), azt láthatjuk, hogy nem tekint túlságosan előre. Az egész könyv azokról a szerkezetekről, „bigyókról” szól, melyek majd megtalálhatóak lesznek az otthonainkban. Mindez nem fogható azokhoz a víziókhöz, melyeket az embereknek száz évvel ezelőtt megfogalmaztak. Másfelől úgy gondolom, az is igaz, hogy minden kor megteremt a saját elképzelését a fenségesről. Úgy értem, lennie kell egy olyan szférának, ahol az emberek lehetőségeket látnak, és ahonnan új dolgok eredhetnek. Azt hiszem, a mai kor számára a fenségest a kiszámíthatatlanság eszméje jelenti, vagyis, hogy miután az összes bizonyosság eltűnt, legalább néhányunkat inspirál az a gondolat, hogy most itt van nekünk ez az üres, ám paradox módon lehetőségekkel teli nyitottság.

Ebben a tanévben Ország László Fulbright vendégprofesszorként oktatott a Debreceni Egyetem Észak-Amerikai Tanszékén, és kapcsolatba került más magyarországi intézményekkel és kutatókkal. Milyen benyomásokat szerzett az amerikanisztika hazai műveléséről?

Úgy vélem, mint oly sok minden más Magyarországon, az amerikanisztika is átalakulóban van. Úgy tűnik, új programok, új eljárási módok, új oktatási struktúrák és szabályok jelentek meg. Izgalmas dolog, hogy olyan időben lehetek itt, amikor az amerikanisztika újratemeri önmagát. Valahányszor valami történik a debreceni tanszéken, el kell döntenünk, hogy az miként fog történni. Ez érdekes dolog, és számos új lehetőséget teremt. Azt hiszem, az amerikaiak számára meglepő, hogy milyen erős az amerikanisztika Magyarországon. Valójában az az igazán meglepő, hogy egyáltalán létezik itt amerikanisztika. Úgy vélem, ennek részben az az oka, hogy az amerikaiak nem érzékelik, Magyarország mennyire különbözött egyes más kommunista országoktól a vasfüggöny mögött. Akadtak olyanok, mint Ország László és sokan a jelenlegi tanszékek idősebb oktatói között, akik igazán erős hagyományt teremtettek, és ez rendkívül figyelemre méltó. Úgy tűnik, egyre többen ébrednek rá arra Magyarországon, hogy az amerikanisztika nem pusztán irodalomból áll. Tudom, hogy Európa más részein ez nem így van, de remélem, ez a tendencia itt folytatódni fog. Debrecenben bátorítólag hatott rám továbbá a hallgatók kvalitása: a PhD hallgatóké és a még fiatalabb korosztályoké is. Ez biztató a jövőre nézve, mivel – úgy vélem – van néhány igen tehetséges fiatal, akik új szemlélettel fogják megközelíteni a jelenségeket. Ők az idősebb kollégáktól különböző korlátokkal szembesülnek, és azt hiszem, új irányokba fogják vinni a kutatást, ami jó dolog. E hallgatók legjobbjai nagyon önállóak és képesek a kritikai gondolkodásra, míg a többiek közül vannak olyanok, akiknek még hozzá kell szokniuk ahhoz, hogy valamivel kritikusabbak legyenek. A magyar fiatalok egy kissé vonakodva alakítják ki a saját hangjukat, és ezért fontos, hogy folytassák az erre irányuló erőfeszítéseiket. Úgy tűnik továbbá, hogy ebben az országban nagy a nyitottság a tekintetben, hogy tanuljanak az Egyesült Államokról, ami szintén meglepő az amerikaiak számára, mivel mi úgy érezzük, hogy mindenki utál bennünket vagy gyanakvó velünk szemben. A magyarok viszont nagyon nyitottnak tűnnek. Úgy értem, nem érzik magukat fenyegetve az amerikai kultúra által. Ugyanakkor fontos, hogy kritikai távolságot tartsanak az Egyesült Államokkal szemben. Elárasztják őket az amerikai termékek, a média termékei és az eszmék is. Fontos, hogy a magyarok gondosan szelektáljanak ezek között. Magyarország az Egyesült Államokhoz képest kis ország, de a magyaroknak olyan tapasztalataik vannak, amelyek az amerikaiaknak sohasem voltak. Vannak olyan dolgok, amelyekben az amerikaiaknak soha nem volt részük, és ez egyedülálló perspektívát nyújt a magyarok számára, és fontos, hogy igen szelektívek legyenek a tekintetben, hogy mit fogadnak el a kultúránkból. Az is fontos azonban, hogy a saját hagyományukkal szemben is kritikusak legyenek, és néha egy kissé túl gyorsan utasítanak el olyan elméleteket, mint például a feminizmus,

mert az nem igazán illik a saját hagyományaikba. A magyaroknak nyilvánvalóan mélyebben gyökerező hagyományuk van, mint amilyen nekünk Amerikában. Mi nagyon könnyen elvetjük a múltat, de a magyar kutatóknak meg kell küzdeniük a maguk hagyományával. A patriarchális, arisztokratikus és egyéb múltbéli dolgok, beleértve azt is, ami a szocializmus időszakában történt, továbbra is hatnak a magyarok gondolkodásmódjára, akik – néha úgy tűnik – figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a feminizmus egészen új perspektívákat nyitott meg az amerikanisztika számára az Egyesült Államokban. A magyar amerikanistáknak vigyázniuk kell, nehogy elhamarkodottan vessenek el ilyen perspektívákat. Hadd mondjak egy idevágó példát. A tanszékemen dolgozik egy feminista régész, Susan Prezzano. Elmondta nekem, hogy a hagyományos régészek, amikor feltártak egy ősi várost, először a templomot ásták ki, és minden mást eltüntettek annak érdekében, hogy jobban megvizsgálhassák a templomot, a központi jelentőségű részt. Ma már viszont, a feminizmus és más irányzatok nyomán, a régészeket jobban érdekli az, hogy rekonstruálják, milyen volt az egész társadalom, az ott élők élete. Ha az ember meg akarja ismerni a kultúrájukat, az életmódjukat, csupán a templom tanulmányozása önmagában meglehetősen célszerűtlen, mivel nem fogjuk megtudni, hogy mindenki más hogyan élt. Sok szempontból ez a probléma fölmerül az amerikanisztikában is, ahol a nagynevű szerzők vagy a kiemelkedő vezetők tanulmányozása ugyanezt a problémát okozhatja. Nincs abban semmi rossz, ha a templomot vagy Nathaniel Hawthorne-t tanulmányozzuk, ha azonban az embert nem csupán egyes magas művészeti formák érdeklik, hanem inkább az, hogy az egész társadalom és annak működését próbálja megérteni, akkor nyilvánvalóan sokkal tágabb nézőpontra van szükség. Egy másik tévképzet szerint az olyan megközelítési módok, mint például a feminizmus, leszűkítik a vizsgálat perspektíváját, ám ez csak akkor van így, ha az embert az őt jellemző társadalmi nemére (*gender*) redukáljuk. A feminizmus valódi ereje abban rejlik, hogy kitágítja a kontextust annak érdekében, hogy egy szerzőt vagy történelmi szereplőt egy másik dimenzióba helyezzen. Amint a fenti régészeti példa mutatja, a feminizmus új jelenségekre vet fényt, és lehetővé teszi, hogy sokkal tágabb kontextusban vizsgáljuk azokat. Sokan úgy látják, hogy reduktív olvasatot eredményez az, ha egy irodalmi művet annak tágabb kontextusában vizsgálunk. Egyes marxisták úgy érvelnek, hogy a gazdasági kontextus teljesen megmagyarázza az irodalmi műveket. Ez viszont az emberi megismerés szabadságának a korlátozását jelenti. Valójában az irodalom egyike lehet azon eszközöknek, melyek segítik megteremteni magát a kontextust. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a hangjukat látszólag nem hallató embereknek szintén megvan a szabadságuk arra, hogy ellenálljanak és segítsék a világuk átalakítását.

Végezetül tudományos terveiről szeretném kérdezni. Jelenleg milyen témában kutat? Kapcsolódik-e az valamilyen módon a Niagaraival kapcsolatban végzett kutatásaihoz?

Jelenleg egy könyvön dolgozom, amely a korábban említett Erie-csatorna építését tárgyalja, amire a 19. század elején került sor. Valójában egyetlen városról, Lockportról lesz benne szó, amely a fejlődés és a technika nemzeti szimbólumává vált Amerikában az 1830-as és 1840-es években. Kora Szilikon-völgyének lehetne nevezni. Egy tucatnyi olyan település található az országban, mely Lockportról kapta a nevét. Ez az a hely, ahol a csatorna utolsó részét befejezték, ahol az utolsó akadályokat kellett leküzdeni. Nevezetes helyé vált a 19. században, ugyanis a nyugat felé tartó pionírok rendszerint útba ejtették. Amikor a Lockportnál található zsiliprendszer legfelső szintjére jutott az ember, Chicago magasságában volt, és az ideérkezők számára megnyílt az ország egész belseje. Lockport lett a szimbóluma annak, hogy Amerika gazdasági és kereskedelmi tekintetben képes uralni a kontinens belsejét. Az Erie-csatorna előnyhöz juttatta New Yorkot az összes többi várossal szemben és ténylegesen Amerika domináns városává tette. Azok pedig, akik Lockporton keresztül utaztak, gyakran adtak hangot gondolata-

iknak és érzéseiknek a várossal kapcsolatban. Utazók leírásai, festmények, költemények maradtak fenn erről a helyről, és ezek nagyszerű forrásai a fejlődés, technika és a nacionalizmus szerepéről vagy az emberek természethez való viszonyukról folytatott korabeli dialógusnak és vitának, ugyanis Lockportnál egy óriási akadállyal, egy hegygel kellett megküzdeni. Ugyanakkor az egész egy borzalmas történet is egyben. Emberek százai vesztek oda a csatornaépítés során, főleg bevándorló munkások. Lockport nincs túl messze a Niagara-vízeséstől. Valójában, ha az ember látni akarta a Niagara-vízesést, éppen ennél a pontnál szállt partra, és egy kis postakocsival folytatta az útját a vízeséshez. Ezért aztán ezt a két helyet gyakran hasonlították össze, illetve állították szembe egymással: a vízesést a természet nagyszerű csodájaként, míg Lockportot a technika csodájaként. A munka során környezet- és munkatörténeti kutatásokat végzek, irodalmi dokumentumokat elemzünk és magát a tájat is értelmezzük.

Magyarországi tartózkodásom ideje alatt felkeltették érdeklődésemet Széchenyi István modernizációs tevei: a Vaskapu, a Tisza vagy a budapesti Lánchíd és az Alagút. Azt hiszem, megfigyelhető néhány párhuzam ezek és az Erie-csatorna építése között. Nagyjából ugyanarról az időszakról van szó, és a modernizációval, valamint az ország jövőjével kapcsolatos ugyanazon eszmék mutathatók ki a két ország esetében. Más tervek is foglalkoztatnak. Segíték egy Magyarországról szóló szekció szervezésében az Amerikai Geográfusok Egyesületének New Yorkban sorra kerülő jövő évi konferenciáján. Három, nemrégiben Magyarországon járt Fulbright professzor, Michael Steiner, Ken Foote és jómagam veszünk benne részt, és Brückner Huba, a magyarországi Fulbright bizottság titkára fogja kommentálni a felolvasott dolgozatokat. Az itt tartandó előadásomban összevetem a hely magyarországi és egyesült államokbeli felfogását.

Mondana valamit ezekről a különbségekről?

Szívesen. Hadd kezdjem egy konkrét példával: október 31-én, Mindenszentek napján, elmentem egy debreceni temetőbe. Virágos standok tucatjait állították fel a temető mellett, az árusok ételt és gyertyákat is árultak. Az emberek kitisztították a sírokat, gyertyákat meg virágokat tettek rájuk. Úgy tűnik, nagyon fontos esemény ez a magyarok számára, és ez érdekes egy amerikainak, ugyanis azt mutatja, hogy nagyon mélyre nyúlnak a magyarok gyökerei. Mintha ezt mondanák a temetőbe kilátogató emberek: „Itt vannak az őseim.” A sírok annyira díszesek a mi sírjainkhoz képest, akkorák és olyan drágák – különösen, ha azt vesszük, hogy a magyaroknak milyen korlátozottak az anyagi lehetőségeik. Úgy hallottam, hogy az emberek egész évben gondozzák ezeket a sírokat, és rendszeresen cserélik a virágokat. A helyhez való kötődésnek olyan kifejeződése ez, ami szöges ellentétben áll az amerikai helyzettel. Amerikában ugyanis ezer mérföldeket kell megtennie az embernek ahhoz, hogy megtalálja a nagyapja sírját. Következésképpen nem nagyon törődünk őseink sírjaival. Vannak ugyan olyan amerikaiak, akik igen, de nem olyan mértékben, mint a magyarok. Engem az érdekel, hogy mindez milyen mértékben függ össze az ország történetével, azzal a ténnyel, hogy mindenfelől hódították és sanyargatták, és mégis fennmaradt. Sok magyar költő verselt már a nemzeti lét törekénységéről. A magyar nyelv szinte teljesen egyedi, de mégis fennmaradt az idegen nyelvek tengerében. Talán ebből fakad az a tudat a magyarság körében, hogy be kell zárkózniuk annak érdekében, hogy megőrizték a rájuk jellemző különbséget. Azt hiszem, szinte látni lehet ezt a házakon, melyeket kerítésekkel vesznek körül. Ez is szokatlan az amerikaiak számára, mivel az itteni bűnözés szintje nem fogható ahhoz, ami nálunk van. A magyarok mégis magas falakat építenek a házaik körül, különösen ha tehető a tulajdonos. Idekapcsolódik még egy érdekesség: a múlt félévben, az egyik szemináriumon egy filmet vetítettem le, amit aznap este egy másik közönségnek is megmutattam. A film címe Alice étterme volt. Egy csapat hippiről szól, akik a hatvanas években kisajátítanak maguknak egy templomot. Afféle művészhellyé alakítják át, ahol heppeningeket és buli-

kat rendeznek. Kivétel nélkül minden magyar, aki megnézte ezt a filmet, megdöbbsent azon, hogy ezt meg lehet tenni egy templommal. Tudom, hogy Ukrajnában vagy Oroszországban sok templomot átalakítottak a szocializmus évei alatt, de ez Magyarországon – tudomásom szerint – közel sem fordult elő akkora mértékben. Az Egyesült Államokban azonban létezik az a nézet, hogy az ember csak úgy hipp-hopp eltörölheti a múltat, aztán meg valami újat épít a helyébe. Mindig próbálkozhatunk valami újjal, és akár meg is szüntethetünk egy templomot – többé már nem templom, hanem valami más. Ez teljesen idegen a magyaroktól. Amikor azt mondják, hogy ez egy templom, az örökre templom marad, mintha gyökerei lennének, amelyek mélyen lenyúlnak a talajba, a múltba. Hát többek között ezek azok a dolgok, amelyek arra készítettek, hogy elkezdjek gondolkodni a két kultúra közötti különbségeken. Remélem, sikerül majd továbbgondolnom ezt a témát és talán írni is róla egy cikket.

Köszönöm a beszélgetést és kívánom, legyen energiája és ideje arra, hogy megvalósítsa mindezeket a terveket.

Debrecen, 2000. július

Az interjút készítette és fordította: **Vajda Zoltán**